

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

SIMONYI ZSIGMOND.

Ára 75 kr.

BUDAPEST, 1894.

Helyesen cselekedett a szerző, hogy a mondattant jelentékenyen megrövidítette, oly módon, hogy a latin nyelvvel azonos tények tárgyalását rövidebbre fogta, és általában véve csak a legszükségesebb dolgokra szorított. Örvendek annak, hogy — mint az első kiadás előszavában mondja — a mondattani rendszer keresztülvitelében jó segítségére lehetett görög mondattanom, de azt hiszem, hogy talán még egyekben is követhette volna könyvem rendszerét. Így pl. a szerző a mondattani anyagot két főszakaszban, az egyszerű (és összevont) mondatnak meg az összetett mondatnak szakaszaiban tárgyalja. E helyett a beosztás helyett jobbnak tartom a mondattan anyagát oly módon két fő szakaszra osztani, hogy az elsőben a mondatrészek és a másodikban mondatok tárgyalassanak, a mint ezt nemcsak én teszem, hanem Delbrück is teszi összehasonlító indogermán mondattanában. A szerző rendszerében a mondatrészek csak az egyszerű mondatnak és nem minden mondatfajnak (tehát az összetettnek is) tulajdonát képeznék. Továbbá helyesebbnek tartom a mondatfajoknak 1. az állítás módja, 2. az egymáshoz való viszony szempontjából való megkülönböztetését. Helyesen cselekedett szerző, hogy a föltételes és megengedő mellékmondatokat állapothatározó mondatoknak vette (beismerem, hogy helytelenül számított ezeket a módhatározó mondatok közé görög mondattanomban), de azt most is állítom, hogy a hely-, eredet- és véghatározó mondatok tulajdonképen nem egyebek mint hely-, eredet- és véghatározóra vonatkozó, jelző vagy értelmező mondatok. A szerző említette véghatározó mellékmondatok (190. §. 2.) lényegének meghatározásánál nem a viszonyt, hanem az állítás módjának szempontja játszik döntő szerepet, és ez utóbbi szempontból tekintve az illető mondatok nem véghatározó, hanem kívánó mellékmondatok (l. görög mondattanom 303—306. §§-ait).

PECZ VILMOS.

Török nyelvemlék a XIII. századból.

M. Th. Houtsma: Ein türkisch-arabisches Glossar; nach der Leidener Handschrift herausgegeben und erläutert (Leiden, Brill, 1894.) 114+57. lap.

Egyiptomban a XIII. századtól kezdve a török nyelv nagy tért hódított a közéletben. Az ottani tudományos életbe és irodalomba ugyan nem tört magának utat — itt azontúl is csak az arab nyelv folytatta uralkodását —; de számot kellett ezentúl vetni vele a társadalmi életnek, majd nemsokára a közigazgatásnak is.

Az ország nyelvi viszonyainak e változását egy jelentéktelennek látszó esemény idézte elő, de a mely következményeiben évszázadokon át, I. Napoleon egyiptomi hadjáratáig, súlyosan nehezedett Egyiptomra. Az ejjubida szultánok idejében (ezek közül való a híres Szaladin is) nagy

számmal hoztak be Egyiptomba török-tatár eredetű rabszolgákat, kiket a szultánok a hadseregbe soroztak és kikből nemsokára az uralkodók testőrségét alakították. Csakhamar mindinkább nagyobb befolyásra tetszenek szert az állam ügyeire; az ejjubida szultán-dinasztia teljes elgyengülése után 1250-től kezdve mint önálló szultánok uralkodnak Egyiptom és részben az e tartományyal összefüggő Sziria fölött egészen 1517-ig, midőn II. Szelim török szultán Egyiptomot is meghódította.

A mameluk szultánok történetét bőven lehet tanulmányozni azon két vaskos quarto-kötetből, melyekben Étienne Quatremère Al-Makrizi egyiptomi monographiájának e korszakra vonatkozó részét lefordította és a maga alapos adalékaival felvilágosította.*) A Quatremère-nek e munkát kísérő jegyzeteiből és excursusai-ból lépten-nyomon meggyőződhetünk azon nagy szerepről, melyet a mamelukok korszakában a török nyelv ezen, hét évszázadon keresztül tiszta arab nyelvű tartományban vitt, azon nagy befolyásról, melyet a közéletre gyakorolt.

S e befolyásnak irodalmi következménye sem maradt el.

Mennél inkább erősödött és növekedett a hajdani török rabszolgák befolyása és hatalma, annál szükségesebbé vált az országot lakó arab elemekre nézve, hogy a tőlük használt török nyelvet elsajátítsák. Beállott tehát annak szüksége, hogy a kik a mamelukok török nyelvét eltanulták, az arabok számára török nyelvtanokat és szójegyzékeket készítsenek, a melyeknek segítségével az uralkodó körök nyelvét, mely csakhamar a katonaság és az adminisztráció hivatalos nyelvévé vált, úgy a hogy el lehetett sajátítani. E szükséglet a török-arab nyelvkönyveknek egész kis irodalmát termé meg. A Houtsma által ez alkalommal kiadott nyelvkönyv ez irodalom legrégibb termékének látszik; legalább legrégibb az eddigelé ismert e fajta munkák; közt. Houtsma szerint 1225—30 körül készült; az általa használt másolat 1245-ről van keltezve.

Másféle török nyelv volt az, melylyel pár századdal később ismerkedik meg Egyiptom lakossága, midőn az oszmán törökök Szelim szultán alatt Egyiptomot a konstantinápolyi pádisáh uralma alá vetik. A mamelukok cserkesz származásuak voltak és a Deszt Kipcsák vidékéről kerültek a Nilus völgyébe. Pontról pontra érdekesen mutatja ki Houtsma, ki e szókönyvet a leideni könyvtár kéziratái között őrzött unicum alapján adja ki, hogy a benne ismertetett török nyelvjárás mind nyelvtani mind pedig szótári tekintetben teljesen azonos azon török dialektussal, melyet a gróf Kuun Gézától kiadott *Codex Cumanicus* tartalmaz. A névtelen

*) Histoire des Sultans Mameluks de l'Égypte, écrite en arabe par.... Makrizi, traduite en français et accompagnée de notes philologiques, historiques et géographiques per Mr. Quatremère (Páris 1837—40).

szerző a török dialektusok közül e nyelvjáráson kívül mégcsak egyet ismer, a melyet *türkmeni*-nek nevez. Sűrűen hivatkozik az eltérésekre, melyek a két nyelvjárás között a szókincs tekintetében fennállanak; különös nyomatékkal emeli ki több ízben, hogy a türkmeni-ben több a vendégszó, különösen mongol, arab és perzsa, mint az ő kipszáki dialektusában. Pedig ez utóbbiban is elég sűrűen vannak az idegen szavak. A kiadó nem jegyezte meg, hogy (az egyéb török dialektusokban is előforduló) *omuz*, váll, pláne a görög *ὀμος*-nak azonosos.

Érdekes volna azzal a kérdéssel foglalkozni, hogy ez a türkmeni dialektus nem-e azonos a szeldsúk törökséggel, mely a XII—XIII. században honosodott meg Előázsiában és így a szerzőnek leginkább volt keze ügyében. E török nyelvjárás sajátosságainak ismeretére és összehasonlító tanulmányozására már most jó sok anyaggal rendelkezünk.

E két nyelvjáráson kívül a szerző egyéb török dialektusra nem hivatkozik. Hogy mily távol állott tőlük és mily kevéssé estek azok megfigyelése körébe, mindjárt azon tételből tűnik ki, a melyen szókönyvét megkezdi: «Hadd kezdjük — ugymond a dicsőséges és magasztos Alláh nevéen, aztán az angyalok nevei következzenek, utánok aztán a próféta elnevezése; Isten = *tengri*; egy nyelvjárásban, melyet csak nagyon kevés ember ismer: *ogán*.» Látjuk mily idegenszerű volt szerzőnkre nézve a keleti törökségben honos elnevezés. Egyebekben nem reflectál a keleti nyelvjárásokra. E hiányt azonban a kiadó törekedik pótolni, a mennyiben alkalom adtán *Vámbéry* és *Radloff* nyomán a keleti adatokkal egészíti ki az arab szerző közleményeit.

Houtsma, a keleti nyelvek utrechti tanára, egyáltalán nagy alapos-sággal és sokoldalú körültekintéssel tett eleget a kiadó feladatának. Az arab-török szójegyzék kritikai kiadását és fordítását (melyben abécze rendbe szedte a szerző által tartalmicsoportok szerint rendezett anyagot) több értekezéssel toldotta meg; szól (1—4. lap) magáról a kéziratról és készülését idejéről; aztán (4—7. l.) a kéziratban tárgyalt dialektusra tér át; bőven tárgyalja aztán (8—18. l.) ennek hangtani sajátosságait és (19—42. l.) alaktanát, viszonyban a többi török nyelvjárással. A könyv hátralevő részét a szójegyzék tölti meg. Igen érdekes excursust ad a szerző a törököknél használatos személynevekről (28—31 l.), melyek között különösen nagy számmal fordulnak elő: 1. a teljes mondatot alkotó személynevek mint p. o. *Áj-togmys*, felkelt a hold; *Tengri-berdi*, az isten adott stb. 2. állatnevek, akár tulajdonságszó kiseretében, akár nélküle p. o. *mengli boga*: foltos bika, *kyzyl arszlán*: vörös oroszlán stb.

A nyelvtan részleteire ez általános ismertetésem nem terjeszkedhetik; minden esetre érdemes volna reá, hogy behatóbban foglalkozzanak vele azok, kiknek speciális szakjuk a török nyelvjárások ismerete.

A tulajdonképeni szókönyvből is sok érdekes részletet lehet kiszedni. Ha bold. Hunfalvynk még életben volna, kétségtelenül nagyon érdekelné, hogy a gyűrűujjat itten is *atsyz-barmak*-nak azaz, *nevetlen ujj*-nak nevezik. A *szin* itt nem csak sirhalmot (kurgan) jelent, hanem *báldányképet* is; mindenesetre érdekes vallástörténeti adat; a *szubasi* szó is (melynek eredetéről a M. Nyelvőrben csak a minap elmélkedett Kúnos), más világításba kerül, ha azon eredeti jelentéséről veszünk tudomást, hogy: hadvezér, ebből *szü* hadsereg (mindkét esetben *szin* betűvel) stb. Nagyon érdekes kifejezésül még ide jegyzem a következőt.

A szójegyzékben bemutatott nyelvjárásban a muhammedánok fejedelmét, a khalifát, e szóval jelölik: *jügüncsi*. E szó annyit jelent, hogy: *a magát meghajtó* (a *jügün* tőből, mely a meghajlást jelöli; talán a *jük* = teher szóval van köze?) A ki ezt a szót felszínesen nézi, mindenesetre feltűnőnek kell hogy találja azt a tényt, hogy a legnagyobb urat ily, inkább szolgára valló kifejezéssel nevezik el. De a dolog nyitját azon körülmény nyújtja, hogy a khalifa jogaihoz tartozott, a község élén végezni a nyilvános imákat, e funkciójával emelni érvényre theokratikus *imámi* méltóságát. Azt is tekintetbe kell venni, hogy abban az időben, midőn a szójegyzék készült, a bagdadi khalifa már régóta puszta árnyékuralkodóvá törpült le, ki semmi valódi hatalmat nem gyakorolt és csakis theokratikus szereplésével mutatta ki, hogy ő, legalább elméletileg véve, «az igazhitűek uralkodója». A valódi hatalmat még a székvárosban is a felülkerekedett vasallus-dinasztiák gyakorolták. Négy évtizeddel a jelen szójegyzék elkészülte után a Hulagu mongol khán által elűzött khalifai dinasztia képviselői Egyiptomba menekültek és itt a mamelukok foglyaiként egészen a török hódításig folytatták neveltséges látszattá lesúlyedtt vallásvezéri méltóságukat. A mamelukoknak jól esett ily bábuval rendelkezni, ki a vallás nevében megerősítette őket a bitorolt hatalomban. Erre a hívő nép szempontjából mindenesetre szükségük volt. Egyéb befolyásuk már régóta nem volt, a khalifáknak, mint a szultánok parancsára az időleges uralkodónak, megadni a vallástól követelt sanctiót és a község élén a kánoni imákat végezni. Ebben az időben tehát jellemző elnevezés ez a *jügüncsi*. Nincs kizárva, hogy éppenséggel humoros titulus, gúnyos elnevezése a csupán csak imádkozási jogban nyilvánuló méltóságnak.

Még sok egyéb, kultúrtörténeti szempontból érdekes részletet lehetne kiemelni a szójegyzékből; de ez ismertetésemnek nem lehet más célja mint az, hogy nyelvészeink figyelmét a XIII. század e török nyelvjárási adattárára felhívjam.

A kézirat, mely Houtsma jelen dolgozatának alapjául szolgált, még egy mongol-perzsa szójegyzéket is tartalmaz ugyanabból az időből. Ezt H. nem foglalta bele jelen dolgozatába.

GOLDZIERH IGNÁCZ.